

Šel je nekoliko sključen, da se je vrat izgubljal v širokih plečih. Iz daljave se mi je zazdelo, da vratu sploh nima in da počiva odločna in samozavestna glava naravnost na plečih. Vedno bolj mi je izginjal izpred oči. Mislil sem na njegovo zgodbo. Prav tako trdó je moral stopati takrat, ko so ga gnali pred revolucionarni tribunal, da se zagovarja in opraviči za uboj ruskega grofa, ki je trpinčil češkoslovaške jetnike in legionarje.

Nekje je zvonko bila ura tri.

Obrnil sem se proti Moravěnki. Tam so prepevali.

»Lahko noč, Hora, Halas, Stehlik!«

Šel sem.

Praške ulice so bile že puste in prazne. Dolga je bila pot na Kraljeve Vinograde v slovenski penzizon »JKS«. Nekje sem zavil preveč na levo in zašel. Ko sem prišel pred Češki muzej, me je nekaj zagnalo po stopnicah navzgor. Na terasi sem se ustavil in se ozrl po Vaclavskem trgu.

Tam na spomeniku je jahal sv. Vaclav težkega konja. Ob pozni uri je bil še večji in mogočnejši ko po dnevi. Gori na bregu so stali ponosni Hradčani. Palače in megla so zakrivali pogled, toda kljub temu sem videl Vltavo in slišal Smetanovo glasbo. V duhu so se vrstile pred mano vse postaje iz potovanja po češki zemlji.

Mesta, vasi, gore, gozdovi.

In ljudje.

Ko je potegnil spomladanski veter skozi park ob muzeju, je zašumelo tudi okrog mene. Razločno sem slišal besede iz Moravěnke:

»Česká země — krásná země!«

NEM, NEM, SOHAI

IVAN OLBRACHT — J. LIŠKA

Ne, ne, nikdar!« — ne pozabimo, do kod so segale meje krone svetega Štefana! Revizionistični klic se oglašá močneje ko kdaj prej. Zveze s Poljsko Madžari sicer z vso pomočjo niso dosegli, vkorakali so pa v Košice, Mukačevo, Užhorod! —

V Prekmurju za samoodločbo, ki je postala napadalno geslo močnejših v orožju in z zavezništvu, toliko kakor ne gre; historično »pravo«, bivši veleposestniki, nekaj malomestnih denarnih gospodov s svojimi uslužbenci in upniki, njihov vpliv na vaščane, izvirajoč iz vozla vzrokov od tisočletne nesamostojnosti do upravnih in osebnih napak in nepremišljenosti »prišlekov«, in okoliščine, o katerih se ne da pisati, pa bi utegnile ob priliki postati nevarne. Naša dolžnost je delati, delati pametno in pošteno in biti čuječ in pripravljen!

Ivan Olbracht, eden izmed najtehtnejših živečih čeških pisateljev, je napisal kar tri večje knjige o Podkarpatski Ukrajini, vse tri v zadnjih letih: roman o ljudskem junaku («Hajduk Nikolaj Šuhaj»), ki je »jemal bogatim in siromašnim dajal«, tri novele iz svojevrstnega, zaprtega, mračnega življenja podkarpatskih ortodoksnih židov («Golet v dolini») in

ostroumno, z bogatim in z zanesljivim znanjem in s srcem, ki moško ljubi življenje, ljudi in resnico, napisano zbirko reportaž »Gore in stoletja«. Ta v trdnem slogu in z nazornostjo zrelega pripovednika spisana knjiga je obenem vestna sociološka študija in epika ter lirika in tako rekoč statistika o izprepleteni in preprosti problematiki iz samote karpatskih pragozdov in tisočletne zakotnosti se prebujajoče deželice.

Sledeči odlomek je vzet iz zadnjega poglavja »Dežela se nacionalizira«, iz poglavja, ki je bilo napisano pred štirimi leti, pa je po nedavnih dogodkih — kakor sploh vsa knjiga — zgovornejša kakor ob izidu.

Ali so že bili tukaj Rusini, preden je gornje Potisje zasedlo bolgarsko-tatarsko pleme Hazarov, ki je prišlo v deželo obenem s sedmimi madžarskimi plemeni Arpadovimi, ali pa so kolonizirali deželo šele v dvanajstem, trinajstem ali celo šele v štirinajstem stoletju, o tem naj se prerekajo zgodovinarji; otročje prepire o historičnem pravu na Podkarpatsko, kdo je bil tu čigav gost in prej, pustimo poklicnim politikom. Madžari tukaj živijo, 110 tisoč jih je.

Bivajo strnjeno v vaseh na jugu dežele pod sončnimi goricami, v ravnini s pšeničnimi, koruznimi, tobačnimi polji in s pašniki, kjer se oko opre le na čredo volov z dolgimi rogovi ali pa na samotno čigo. So kmetje, neredko zelo premožni, hranijo se dobro s kruhom, s slanino in z vinom; so miren življenj, ki se — v času ogrskih vlad od politike odtrgan — zanjo niti dandanes ne briga; in če pridejo revizionistični agitatorji, se z njimi porazgovore, jim pritrdijo, morda tudi vzdihnejo, toda kadar doma poslušajo razglas iz Budimpešte in slišijo nizke cene tamkajšnjega blagovnega trga, si mislijo svoje.

Še ena plast madžarskega prebivalstva je, ki se novemu režimu ne upira; vsaj očitno ne: višja birokracija. Tista namreč, ki v prvih dneh povojnih zmed ni zbežala, ki se ni dala zapeljati upanjem na skorajšnjo spremembo mej in je prisegla češkoslovaški republiki zvestobo. Vladajoči krogi, ki so videli v pripadnikih tega sloja spočetka le slabe razredne prijatelje, čeprav ne narodne prijatelje, so jim prihajali naproti in jih pritegovali, dobro vedoč, da bi jim lahko koristili proti skupnemu sovražniku in da je z njihovimi vladnimi izkustvi mogoče mnogo pridobiti. Puščali so jih radi na vodilnih mestih: v Upravi državnih gozdov in posestev, v šolskih uradih in v administraciji. Tako ta trdna, vladanja od zmeraj vajena plast vlada dalje, vlada seveda le posamič, v drugi državni službi, v drugi vladajoči skupini in malo tudi v drugih navedeh, sprejela pa je staro moč iz novih rok zelo ugodno; gospoduje in je za to tudi pripravna.

Bilo bi zmotno soditi po videzu, da so pozabili in se pomirili. Tako preproste človeške zadeve niso. Zavest njihove narodne nesreče in odpor proti vsemu in vsem, ki so jo zakrivali, sta bila le zavoljo bližjih gospodarskih koristi potisnjena v globlje zgibe duše, sta pa živa, vzvalovita ob vsakem časovnem valu in se odzivata občutljivo. Deklasacija, bodisi gospodarska, socialna ali politična, je najbolj boleča usoda, ki more zadet posameznika in množstvo. Res je, niso bili vrženi na dno, bili so pa deklasirani v vseh smereh. Nekoč so bili tod neomejni gospodarji. Morda

zato tako kruti gospodarji, ker je pod njihovo napihnjeno ošabnostjo tlela zavrtnjena, nedopustna in zamolčana slutnja, da je konec njihove poti, ki so ji žrtvovali vse, vendarle zlom. Konec nekdanje svetoš Stefanske države, konec njihove velike politične koncepcije. Tisoč let so živeli obsedeni s sveto besnostjo samoohrambe in so se zanjo bojevali z vojnami, s prevrati, z diplomacijo, s sklepanjem zvez in z izdajstvom, se bili proti Slovanom, Germanom, Turkom, habsburški dinastiji in proti svojemu najstrašnejšemu sovražniku: proti slabi plodnosti nekoč konjeniškega naroda, zapičenega kot tuje telo v telo poljedelskih plemen, plodčih se še po svetopisemsko. V preteklem stoletju je madžarska aristokracija, ki je precenjevala svoje moči in diletantsko slabo ocenjevala zgodovinski razvoj, dala nagonu narodne samoohranitve bolj določen, toda ravno s stališča tega nagona zelo nevaren način. Zobljkovala ga je v idejo narodne, enotne in nedeljive države. Narodne države, to je nadvlade edinega privilegirane naroda, enotne, to je vlade edinega privilegirane razreda, in seve nikdar in za vse bodoče čase nedeljive. Velika večina naroda je svoji aristokraciji verjela. Za to namišljenost so se bojevali s svojimi manjšinami, s svojim delavstvom, s svojim maloposestništvom in spet s strašnim sovražnikom, s slabo plodnostjo; zaradi te namišljenosti so se oklepali zadnji na svetu fevdalizma in najbolj nazadnjaške ustave v Evropi, zaradi nje so vodili svoj narod v svetovno vojno; ko pa je njihova ideja in toliko ljubljena dežela bila ogrožena v tilniku, niso pomišljali, zapustiti svoje zaveznike, razkrojiti fronto in iti bojevat se in umirat domov. Zares, storili so za svojo idejo vse, kar je v človeški moči. Narodi niti posamezniki svojih utrjenih predstav, svoje druge prirojenosti, ne opuščajo prostovoljno. Morajo biti iz njih izruvane s kosi telesa in duše. Zgodovina dela to neusmiljeno.

Na umrlo slavo se ne pozablja v šestnajstih letih. Ne pozablja se nanjo niti v enem rodu. Toda, kaj delati v tej deželici, kjer se da započejati tako malo? Samo čakati, zapreti oči in se umakniti v »lusthaus srca«?

Da, tudi tako je mogoče:

Stojite s starim gospodom v zelenju trt pred belo viničarijo, v valoviti pokrajini, sredi ozkega razgleda, ki ga zapirajo na vseh straneh grički. Na gričkih, kamor seže oko, trta ob trti, ni stavb, ni ljudi, kakor da bi jih ne bilo razen prebivalcev bele hišice in kakor bi za tem ozkim prostorom več ne bilo sveta. Zelena tišina. Belolasi gospod plemenitih potez, mirnih kretenj in dostojanstvenega govorjenja vas vodi med vinogradi. Ustavi se ob trsu, obredno vreže krasen grozd, enega izmed rožnatih, prosojnih grozdov z debelimi jagodami, z mirnim lokom svoje aristokratske roke gladi pokrajino in reče resno:

»Glejte, moj gospod in dragi gost! To vse, kar vidite, in še daleč onstran teh gričkov je bilo ogrsko. Ni več. Samo eno je ostalo: tole grozdje. Imenuje se milenium. V spomin tisočletnice prihoda Madžarov v to deželo. Vzemite, prosim, dobro je in sladko.«

Glavni nosilec madžarske nacionalistične misli je malomeščanstvo, zlasti njegovi izobraženci: advokati, notarji, zdravniki, lekarnarji, upoko-

jenci, grškokatoliški župniki — da, ti predvsem. Žive ne le v madžarskih občinah, temveč so razsejani povsod po večjih rusinskih vaseh — mestecih. Razsejati jih po manjšinskem ozemlju je bil tudi del madžarizacijskega načrta, zlasti od Eganovih časov dalje. Ta je praktično vpregel veliki vpliv župnikov in se je znal z njimi gospodarsko sporazumeti. (Edmunda Egana je madžarska vlada poslala v začetku stoletja na Podkarpatsko z razsežnimi pooblastili, z namenom Rusine pomadžariti; bil je po Olbrachtu zvit in izobražen človek. Op. prev.) Vsem tem več ali manj samostojnim ljudem ni pretila tolikšna izguba kakor visoki birokraciji, niso pa bili dovolj bogati, da bi se mogli iz labirinta sveta zateči v raj zelenja in srca. Ostali so pri svojih poslih, v življenju. Tudi oni so bili deklasirani, ne namenoma — bilo je dobre volje, dogovoriti se razredno tudi z njimi — temveč zaradi razmer. Bili so nekoč gospodarji mestec. Imeli so vpliv na uradovanje državne administrative, na izide civilnih pravnih in kazenskih postopanj, na zasedbo služb, njihove žene pa, sledeč pravem domače aristokracije, so dajale družabni ton. Po prevratu je prišla druga gospoda, demokratično kolikor toliko neuglajena in nerodna v ravnanju z ljudmi, toda morda s prizadevanjem, da bi se zblížala s staro gospodo vsaj družabno. Toda kakor je pač s tem: težave glede jezika, toalete, čenče v zvezi s sestankom Društva za obdarovanje revnih šolarjev, neka afera med damami na vrtni slavnosti Rdečega križa — »kuharica!« tu, »ciganka!« tam — demonstrativna odtegnitev edini gosposki gostilni zaradi namigavanja v pijanosti — in hladen, neprediren zid. Dandanes so osamljeni, vase in v svoje male krožke zaprti in sovražniki na veke in večji kakor spočetka.

Znajo vplivati, seve bolj tajno kakor javno, na svojo mladino, vplivajo na madžarske obrtnike, vzdržujejo stike z odvisnimi madžarskimi uradniki in tudi z Madžarsko. Vztrajajo v misli na narodno, enotno in nedeljivo državo. Ne le teoretično. Uveljavljajo se tudi zelo praktično. Toda, kaj je v tej deželici možno delati še kaj, ko samo čakati, da se vrne stari svet? Je, vsaj nekaj: povzročati osovraženi vladi težave. Povzročajo jih. Oni so bili, morda sami preverjeni, morda samó poslušni agitacijskim ukazom iz zamejstva, ki so razširili vesti, da se Madžari povrnejo, češko-slovaški denar pa bo razvrednoten; oni so povzročili 1919. in 1920. l., ko so češkoslovaški denar menjavali za madžarskega 100 : 100 in v poznejših rokih 50 : 100, 25 : 100 in 10 : 100, da je prišlo mnogo ljudi in morda celo oni sami ob vse premoženje. Oni so bili, ki so z grožnjami o narodnem izdajstvu onemogočali podrejenim uradnikom priseči republiki in s tem zakrivili v rodbinah mnogo težav. Ko je stopil v veljavo zakon o malih zakupnikih, ki je omogočal gospodarjem kupovati zemljišča za predvojne cene, so s svojo agitacijo povzročili, da se je uporabljal kar najmanj; branili so s tem deloma koristi madžarske žlahte, deloma pa jim je to prijalo, da se ne bi zmanjšale vsaj nekatere gospodarske težave. Znajo širiti med Žide poplašne gospodarske vesti, med vaščane pa najgorostastnejše politične govorice. Če potrebuje vlada za mednarodno javnost kakih izjav zvestobe rusinskega prebivalstva ali protirevizionističnih ljudskih taborov in si jih priredi, znajo s spretnimi manipulacijami nižjih uradnikov zadržati dovoz koruze na občino, s tem

zaostri nezadovoljnost vasi in določeni dan preobrniti izraz vdanosti v prav nasprotno smer. Podpirajo protidržavno rovarjenje, se tajno sestajajo, uganjajo vohunstvo ali pa se z njim le igrajo, vznemirijo se ob vsaki novinarski vesti iz Madžarske, tihotapijo politiko ali pa le igračkkanje čez Tiso sem, čez Tiso tja.

Vsekakor ima v tej igri prste tudi inozemska propaganda, bilo bi pa zmotno meniti, da vse to povzročata samo propaganda in denar. Čustva so preživa. Pisec teh reportaž pozna vplivnega višjega uradnika, ki dobi iz Madžarske od časa do časa po kdo ve kaki poti pošiljko časopisov; zapira se z njo ponoči v pisarno, bere, proti jutru pa list za listom zažiga v umivalniku, meša izgorke v vedru z vodo in to tajno izliva na stranišče; zjutraj pa spet vestno vrši svoje dolžnosti. Pozna občinskega notarja, na vaškem ljudskem taboru je vladni komisar. Malomeščanski opozičnik govori, udriha na levo in desno ter kvasi take gorostastnosti, da ne veste, ali bi se smejali ali prijemali za glavo; gospod notar pa se nenadoma ozre, nato se skloni h govorniku in mu zašepeče: »Orožniki gredo!« Pozna preusmerjenega šolskega vodjo rusinske šole, ki z deco navdušeno prepeva državne himne, toda zvečer na sprehodu z mlajšim tovarišem pomigne z glavo proti jugu in pravi: »Od tam bo nekoč zatrobil Horthy.«

Nacionalizem madžarske manjšine je začel konec dvajsetih let upadati in izgubljati svojo stalno razdraženo pripravljenost. Zdaj pa je spet dobil kar najsilnejšo poživitev. Zopet se je dvignil klic po reviziji. Izprepletena mednarodna vprašanja so se poenostavila na poštevanko, prebrisanim in vljudnim govorom diplomatov se pripisuje zagonetni, za neposvečence skriti smisel, upi rastejo do imaginarnosti. Mussolini, Hitler, Poljska, Bolgarija, mogoče tudi Anglija — zavezniki Madžarov! Kdo bi ne klonil pred tako močjo, kdo bi se mogel ubraniti madžarskim zahtevam? Med nacionalistično mladino v mestih je spet završelo: stari notarji, advokati in zdravniki v vaseh — mestecih so si tajno šepetali svoje vesti in ob večerih, poslušajoč radio iz Budimpešte, odpirali okna na ulico, da bi slišali vsi; njihove žene pa so iskale v najbolj spodnjih predalih pod perilom skrite stare zastave. Začeli so spet plašiti zbegane Žide, ki so, govoreč svoj jidiš le doma, govorili na ulici zopet po madžarsko in svoje otroke začeli brž jemati iz čeških šol; ker jih pa niso tvegali poslati takoj v madžarske — kdo ve? — so jih vodili v nevtralne rusinske. Samo madžarski kmetje na jugu so ostali mirni, misleč slej ko prej na cene blagovnih trgov; niso se vznemirjali v obdelovanju svojih vinogradov, pšeničnih in turšičnih polj in v skrbi za svoje črede. Pa tudi maloštevilni madžarski delavci so imeli druge skrbi in so vedeli, da v zvezi z malomeščanskimi nacionalisti ne morejo gmotno pridobiti ničesar.

»Nem, nem, soha!« so si napisali Madžari na spomenik poleg glavnega perona postaje Satoralja-Ujhely tik ob madžarsko-slovaški meji. Ne, ne, nikdar! Ne, ne, nikdar ne pozabimo! Ne, ne, nikdar se ne pomirimo!

Le da zgodovina pozna samo: dalje, ne pozna pa: »soha!«